

Jovan PAVLOVIĆ

Kada su Srbi iz Raške prešli u Banat, zatekli su Srbe starosedeoce i Mađare. Krajem XV veka Srbi u Banatu nalaze se nastanjeni uz dve velike rečne brane: Dunav i Moriš. Nizinski Banat bio je preplavljen močvarama, baruštinama i ritovima. Naročito su bili močvarni krajevi uz Tisu i Dunav, te se stoga tu nisu nalazila veća naselja. Veliki kompleksi podvodnog zemljišta, pokriveni trskom, rogozom i šašom, činili su Banat u znatnoj meri neprohodnim.

Stradanje našeg naroda usled promene gorskih i svežih krajeva s nizinskim i vlažnim ogledalo se u znatnoj meri u obolevanju od raznih bolesti, a naročito od malarije, tuberkuloze, šarlaha, trbušnog tifusa, kuge, kolere i boginja.

U Banatu je posle oslobođenja od Turaka stanovništvo bilo retko naseljeno. Srba je bilo nešto više uz Dunav, dok je unutrašnjost — ravni deo Banata — bila pustinja, pokrivena močvarama. Velikih naselja nije bilo, ali je zato bio veliki broj manjih.

Po svom relativno malom prostranstvu, Vojvodina nije pogodna za razvitak većih rečnih mreža. Osim 3 značajne reke, Dunava, Tise i Save koje protiču kroz nju, sve ostale su beznačajne i predstavljaju pre niz povezanih bara nego sistem rečnih mreža. Sve vojvođanske reke imaju veoma mali pad, spor i krivudav tok, veliku akumulativnu moć i naklonost za stvaranje okuka i mrtvaja.

Poplave u ovim krajevima leti nastaju kao posledica velikih pljus-kova na slivu reke Dunava i zimske, osobito proletnje usled naglog topljenja snega koji je zimi padao oko rečnih izvorišta.

Dalji oblik voda u Vojvodini su mnogobrojne bare koje se nalaze oko svih velikih reka. To su ranije pomenute mrtvaje, delovi ranijih rečnih okuka. Na vodoplavnim pojasevima reka puno je ritova i baruština, osobito u južnoj Bačkoj.

Godišnja temperaturna kolebanja u Vojvodini su prilično velika, više od 24° C. U Bačkoj i Sremu su nešto manja. Vlažnost vazduha nad Vojvodinom je osrednja. Zimi je procentualno najveća 88%, a leti manja, oko 67%.

Vetrovi su posledica nejednakog barometarskog pritiska u prostranim oblastima Evroazijske nizije, Sredozemlja i Atlantskog okeana. U Vojvodini se osećaju 3 vetra: košava, severac i zapadni.

Sve do kraja XVIII stolecia naš narod u ovim krajevima živeo je u zemunicama. Kasnije se grade kuće od naboja nad zemljom, a sobe sa zemljanim podom. Srpske kuće u Bačkoj sredinom XIX veka bile su samo kolibe pokrivene trskom ili trulom slamom. Sastojale su se od 1 komore, velike kuhinje i jedne prazne sobe u kojoj se duž zida pruža (uzduž i popreko) niski krevetac, a na njemu nekoliko zgužvanih jastuka pokrivenih šarenim dlakavim ćilimima. Ženskadija se pokrivala svojim suknjama, a muškarci su spavali u kuhinji, na tavanu, u staji, izuzev starešine zadruga koji je spavao na krevetu iza vrata.

Kada je naš čovek i gradio sebi lepu i veliku kuću, nije to činio iz potrebe za ugodnošću ili iz zdravstvenih razloga, već da se pred drugima pokaže kako »mu se može«, a u stvari s porodicom živi u najmračnijoj i nepatosanoj sobi iz dvorišta, u kojoj se kuva, mesi hleb, suše obojci, kiseli kupus, a tu su i prase i pile. Najlepšu sobu ostavljali su obično za goste.

Krajem XVIII i početkom XIX veka kuće u Banatu imaju naročiti tip. Sela su pravilno ušorena, kuće malene od naboja, trske i blata sa 2 prozorčića na ulici i jednim okruglim prozorom na krovnom zidu. Krov od trske malo ispada napred, a na daskama koje postavljaju krov sa sokaka i ukrštaju se nad krovom. U kući je soba i kuhinja. Na prozorima su obične drvene dvokrilne ploče, ukrašene ofarbanim lalama ili drugim cvećem.

Kuće za vreme cara Josifa su veće, imaju po 2 sobe i otvoren hodnik koji ima i na ulici prozor. Prednji zid prelazi preko krova, a ima 2 tavana prozora. Zidovi su već od čerpića i opeka, a krov od crepova.

Voda se dobivala iz kopanih bunara na đermove. U početku su po 2 kuće imale jednu kuhinju.

Svaki je domaćin imao po 20 jutara dobre zemlje.

Prema paragrafu 108 kantonskog regulativa od 1787. god. kantonski oficiri, viši i niži, bili su upućeni da radi otklanjanja opšte bede stalno paze na to:

1. Da obradivo zemljište ne ostane pusto;
2. Da se kuće imaju održavati u redu;
3. Za sejanje upotrebiti najbolje i najčistije seme;
4. U proleće pored kupusa sejati raznu zelen, kao mrkvu, pasulj i dr.;
5. Da svaka graničarska kuća, prema broju duša, marljivo brine oko sađenja krompira;
6. Sačuvati određenu zalihu ploda.

Godine 1801. nastupila je osetna oskudica u sredstvima za ishranu, pa je naređeno postavljanje žitnih magacina po selima. Od 1812. god. bilo je 5 vlažnih godina, te su poplave i nerodica nanosile štetu, a sem toga i odlazak sposobnih ruku u rat i na kužni kordon.

Organizacija Vojne granice u Banatu počivala je na jednoj staroj južnoslovenskoj instituciji, na zadruzi koju su Južni Sloveni doneli sobom iz stare domovine na Balkan. Njezino jezgro je porodica koja je, dok je samo moguće bilo, ostala zajedno pod upravom očevom. Posle očeve smrti predstavnik kuće je postajao najstariji sin. Kada bi se članovi zadruge suviše namnožili, nastupila bi deoba. Kada se u toku vremena doka-

zalo vojničko i ekonomsko preimućstvo zadruga, uzet je zadružni život za bazu pri organizovanju Vojne granice.

Sve muško stanovništvo Vojne granice iskorišćavano je za potrebe vojne službe do maksimuma (iz pojedinih kuća po 2, 3 i 4 graničara, dok su invalidi i stariji ljudi od 50 do 60 god. stražarili na granici).

U čestim ratovima (1788—1789. i 1792—1801) izginulo je mnogo vojnika, tako da su mnogi domovi opusteli, mlade žene ostale bez poroda, razudale se i prestarele, a radne snage nije bilo.

Dr N a t o š e v i ć je pisao: »Istina je da u Vojnoj granici ostane iza svakog rata dosta udovica, jer granica daje dvaest triest puta više vojnika nego ostali krajevi«.

Po dr D. P o p o v i ć u, naš narod je dobrih telesnih i duševnih osobina. Srbi su visoki, snažni i aklimatizovani, a inače daroviti, moralni, rodoljubivi, neštedljivi i, što je važno, ne mogu ni jedan drugi narod da asimiluju.

Po dr J o j k i ć u, »Srpkinje su bile telesno skućene, umiderena generacija; blede su, nervozne i škrofulozne. Ginu u najlepšem cvetu života mahom od tuberkuloze«.

Naše su žene dosta rađale, ali nisu znale da othrane decu i, što je od velikog značaja, žene su se porađale pod najnepovoljnijim smeštajnim i higijenskim uslovima, bez ikakve stručne pomoći. Imale su slabo razvijene dojke, a dojile su čak i druge godine posle porođaja.

Po porođaju o ženi nije vođena brigada. Već 2—3 dana posle porođaja odlazila je na poljske radove. Često su pobolevale od groznice, škrofula, bolova u crevima, vodene bolesti i slabosti. Mnoge su umirale, pa i dete obično posle majke.

Nega dece je bila najslabija, te je i mortalitet naše dece bio viši nego u »najgorim varošima«; u normalnim prilikama 37—40%, a u vreme epidemija i do 80%. Deca su obično umirala sasvim mala, zbog slabe nega i ishrane.

Što se ishrane tiče, glavna hrana našeg naroda bio je hleb i luk, uz koje se, ako je bilo, pila rakija. Još krajem XVIII veka naši seljaci jeli su hleb od kukuruza ili raži. U vreme velike gladi jeo se užeženi kukuruz, samo kivan i posoljen. Zbog neznanja u kivanju, Srbi su mnogo pobolevali od želudačno-crevnih bolesti.

U XIX veku naš se narod hranio veoma loše i neracionalno. Najviše je jeo zimi, kada je najmanje radio, a najmanje u proleće i leto, kada je najviše radio. Meso je trošeno dosta, ali ne mnogo, jer je naš narod znatan deo godine provodio u strogom postu.

Naš narod je mnogo patio od raznih epidemičnih i drugih bolesti već i zbog toga što je živeo u močvarnim krajevima, bez dobre pijaće vode, u veoma lošim uslovima stanovanja i lične higijene. Sem toga, zimi je bio slabo odeven i u to doba se nije držao baš čisto. Po dr S i m o n o v i ć u, još 1892. god. mnogi Srbi seljaci spavali su obučeni. Zbog telesne nečistoće bio je mnogo kožnih oboljenja, a zbog nečistoće ruku i sudova mnogi su bolevali od crevnih parazitarne bolesti.

Vojvodna je oduvek bila ne samo pozornica velikih svetskoistorijskih seoba i sukoba, već i epidemičkih i endemičkih bolesti, kao: kuge, difterije, skarlatine, srdobolje, trbušnog tifusa, pegavca, boginja, malarije, tuberkuloze, veneričnih bolesti i drugih. Tako je 1764. god. u Sre-

mu vladala teška malarija, a 1788/9. teški pomor od pegavca. Od svih bolesti najopasnija je bila kuga.

U jednom našem zapisu kaže se kako »kuga najpre poče moriti po Temišvaru i po Banatu, potom pride u Šanac Varadinski (danas Novi Sad) novembra 1738. god., a potom svom Sremu i Bačkoj i do samoga Beča i mori tri leta«.

Narod se iz straha od neprijatelja i kuge, carske vojske i razbojnika razbežao u okolne ritove i močvare ili prebegao u Bačku i Srem. Van svojih mesta zadržavale su se pojedine porodice po 2—3, pa i više meseci.

Od svih bolesti koje podgrizaju kore »društvene ćelijice« — da tako nazovemo i mi porodicu — najznačajnije su bile polne bolesti: sifilis i gonoreja, kao i tuberkuloza (sušica, jektika ili suha bolest). Dok polne bolesti razrivaju brak odmah, već prvih godina i brzo se može videti od kakve će trajnosti i socijalne koristi biti eventualni podmladak iz takvih brakova, sušica podmuklo podriiva već razvijenu porodicu, oduzima majke i očeve već poluodrasloj deci, starije sestre sitnijoj braći bez majke, odrasle kćeri i sinove roditeljima koji već stare i gledaju u njima oslonce svojih staračkih dana.

Činjenica je za ceo naš srpski živalj u Banatu da 80%, pa i 90% svih umrlih između 15 i 36 god. ostaviše svoje porodice, podlegavši sušici, najvećem neprijatelju našeg naroda, velikoj razornoj snazi osnove našeg društva. Košeni poslednjih četrdeset i pedeset godina od nje, nismo u stanju da sagledamo razvojnu liniju tog strahovitog neprijatelja. Odrasli su najviše umirali od tuberkuloze stoga što se zdravi nisu odvajali od bolesnih, jer su svi zajedno živeli u jednoj istoj, obično najtešnjoj prostoriji. Žene su obično govorile: »Mi ne držimo ništa na to«.

Naši narodi, živeći ranije izdvojeno i bez dodira s tuberkulozom, nisu imali nikakvu otpornost prema bolesti koja se neminovno pojavljuje s prvim kulturnim doticajem, u početku svakog kulturnog razvitka pod ondašnjim okolnostima.

Nepripravljani ranijim infekcijama koje će ih vremenom imunizovati, oni brzo podležu tuberkulozi. Činjenica je da se tuberkuloza utoliko više ispoljava kao posledica društvenog razvitka jednog naroda ukoliko se on nalazi na svom primitivnom stupnju.

Imovno stanje takođe je mnogo uticalo na pojavu tuberkuloze. Pests pauperum bio je nekada naziv za tuberkulozu. Tuberkuloza je uglavnom bila i ostala zaista »kuga« samo zlopatnika i siromaha.

Opštem preobražavajućem uticaju domestikacije pridružuju se drugi posebni uticaji važni po ljudsko zdravlje i nastali usled tesnih, mračnih, vlažnih, prepunih, nečistih i zaraženih stanova koji stvaraju izuzetno povoljne uslove za masivne, česte i dugotrajne infekcije. S početkom asanacije stanova i izolovanjem bolesnika, nastalo je i opadanje smrtnosti od tuberkuloze.

I neracionalna ishrana našeg naroda u ovim krajevima bitno je uticala na razvoj tuberkuloze usled smanjenja biološke otpornosti ljudi.

Treba pomenuti i alkoholizam kao čestu pojavu u našeg naroda koji iscrpljuje fizički, etički i socijalno-ekonomski kapital alkoholičara, njegove porodice i celog društva, stvarajući stanja koja vremenom postaju neposredni uzroci raznih socijalnih bolesti, pa i tuberkuloze. Otr-

gnut i otuđen od ljudske zajednice, u isti mah razrešen moralne obaveze prema celini, alkoholičar je oduvek predstavljao opasnost po etičko, ekonomsko i telesno zdravlje društva. Isto to važi i u pogledu epidemiologije veneričnih bolesti.

Tuberkuloza je u ono vreme, uništavajući veliki broj ljudi, razređivala redove poslenika opšteg progressa, prouzrokujući zaostajanje u brojnom, političkom i ekonomskom pogledu. Ona je kao neki indikator dobrog ili lošeg socijalnog stanja.

Topografsko-klimatski uslovi Vojvodine, a posebno Banata, s baruštinama i močvarama, pogodovali su razvoju malaričnog oboljenja. U Banatu je vladala isključivo tercijana i ovo područje je prema dosadašnjim ispitivanjima u epidemiološkom pogledu bilo jedinstvena malarična teritorija.

Najsiromašniji redovno su i najviše stradali. Njihovi vlažni, mračni i neprovetreni stanovi apsorbuju najvećim delom anofeličnu invaziju. A teški telesni naponi, alkoholizam, glad i bedna ishrana čini ovu bolest još težom nego u ostalih.

Socijalno stanje i socijalna kretanja takođe imaju reperkusije na malaričnu endemiju.

Malarija je bila mnogo raširena i u Srba graničara u Sremu i Bačkoj. Godine 1795. zabeležena je epidemija malarije u Golubincima, a po S i m o n o v i ć u u vremenu od 1764. do 1765. god. u Sremu je uveliko vladala malarija, a kao posledica malaričnog oboljenja teška anemija.

Uslovi života, neprosvećenost, alkoholizam i česti ratovi mnogo su doprineli širenju veneričnih bolesti, više po gradovima, a manje po selima.

S obzirom na prirodu bolesti, »ovakvi ljudi stida radi ili sami sebe leče ili pomoću žena i drugih nezvanika-šarlatana i tek po krajnjoj nuždi lekarsku pomoć traže«.

Godine 1770. Marija Terezija obustavila je nakon 30 god. deportovanje osuđenih robijaša i nemoralnih žena u Banat.

»Mada se veći broj popravio i osnovao porodicu, ipak je veliki deo tih deportiraca nastavio sa izgredima i skitničkim životom, dok su lepše žene i dalje provodile nemoral«.

Da su ratovi, kako u staro vreme tako i u najnovije, napogodniji propagatori sifilisa, govore nam i podaci da je u Zemunu bilo mnogo veneričnih bolesti 1808. i 1829. god. kada je u njemu, zbog turske granice, kantonovao znatan broj austrijskih trupa. Godine 1784. sifilis je harao u okolini Temišvara i Karanseverina, čijem širenju je mnogo doprinela koncentracija trupa Marije Terezije.

Širenju veneričnih bolesti je pogodovao i nedostatak prijavnog odeljenja u gradu, usled čega su sumnjiva ženska lica nesmetano mogla da borave u gradu i provode prostituciju.

Od 1897. god. vrši se redovan lekarski pregled služavki, a obolela lica od veneričnih bolesti upućuju se u bolnicu. Policija dovodi na pregled sumnjive osobe i lutajuće služavke.

Kao posledica nehigijenskih uslova života i stanovanja jesu i brojna reumatična oboljenja zglobova i mišića. Po M. D. G r m e k u, prema dosadašnjim paleopatološkim ispitivanjima, od specifičnih upala na sta-

roslovenskim kostima dolaze u obzir: tuberkuloza i reumatizam. Reumatični poliartritis i spondilartroza su sigurno najčešće od svih bolesti koje ostavljaju trag na kostima.

Na kraju, kao socijalno-medicinski problem našeg naroda toga vremena treba navesti slabo posvećivanje pažnje trudnicama, nestručno sprovođenje porođaja i veoma lošu negu porodilje i novorođenčeta. Sve se ovo loše odražavalo i na eugenetiku našeg naroda, morbiditet i mortalitet novorođenčadi i male dece.

Prve početke stručnog tretmana trudnica i porodilja imamo početkom XIX veka. Prva babica koja je osposobljena na Univerzitetu u Pešti bila je Ana Marija Hubert. Ali, zato su mnoge neučene babice zakoračivale u njen zanat, prouzrokovajući nebrojene nesrećne slučajeve. Prva srpska babica bila je Terezija Jovanović 1834. god., 1837. kao babica Dištrikta putuje foršpanom u Karlovo, a 1840. iz Karlova u Bašaid. Godine 1834. za sva sela Dištrikta dozvoljava se još 6 diplomiranih babica s platom od 80 forinti u srebru.

Da bismo imali jasniju predstavu o zdravstvenim prilikama krajem XIX veka, iznose se neki podaci iz godišnjeg izveštaja glavnog lekara grada Veliki Bečkerek (Zrenjanin) za 1877. godinu:

»Ne može se nazvati povoljnim. Broj umrlih je veći od broja rođenih. Tuberkuloza kostiju pojavila se u zabrinjavajućoj meri, a broj umrlih od nje 149. Veoma je veliki broj žrtava tuberkuloze kod odraslih (umiranje najviše početkom proleća)«.

Godišnji izveštaj gradskog glavnog fizika o stanju zdravlja u toku 1879. g. glasi:

»Veliki broj umiranja otpada na decu do 7 god. Bilo je epidemije: difterije, velikih boginja, trb. tifusa i velikog kašlja. Od drugih oboljenja bilo je: malarije 30, kapavca 29 i luesa 13.

U bolnici je lečeno: od tuberkuloze pluća 28, pleuritisa 5, reumatizma zglobova 2, hron. reumat. zglobova 3, reumatizma mišića 4, malarije 34, gonoreje 33, ulcus mole 1 i luesa 8.

Umrlo je od tuberkuloze pluća 126, asthma bronch. 19, pneumonia 23 i pleuritis exsud. 5«.

Godišnji izveštaj gradskog glavnog fizika u Velikom Bečkereku o stanju zdravlja u toku 1886. god. glasi:

»Veći broj žrtava iziskivale su sledeće bolesti naročito kod dece T. B. C. pulmon. 126, Tetania 58, urođena nesposobnost za život — slabost — 55, česta pojava u XIX veku, Pneumonia 22, Meningitis 29. Mrtvorodenih 44 na 757 rođenih«. Ispod 7 god. starosti je umrlo 315, a bez lekarske nege 128. Iznad 7 god. starosti je umrlo 393, a bez lekarske nege 59.

Velika je smrtnost bila od zaraznih bolesti i to svakog meseca uglavnom od difterije, skarlatine, tifusa abdominalnog, kolere, dizenterije, varirole, malarije, influence i pertusisa.

Godine 1893. i 1897. u Velikom Bečkereku je vladala epidemija trbušnog tifusa, kada je obolelo 850, a umrlo 137.

15,5% svih smrtnih slučajeva otpada na tuberkulozu pluća.

Koliki je bio pomor male dece pokazuju nam sledeći statistički podaci:

1893. god. od ukupno 205 umrlih, ispod 7 god. bilo je 111 ili 54%.
1894. god. od ukupno 494 umrlih, ispod 7 god. bilo je 250 ili 51%.
1895. god. od ukupno 260 umrlih, ispod 7 god. bilo je 141 ili 54%.

Na kraju, kao rezime svega, možemo reći sledeće:

Nedovoljna zdravstvena kultura, neznanje i nepažnja, uz veoma loše uslove života, rada i ishrane, umnogome su doprineli širenju tuberkuloze i drugih zaraznih bolesti.

Isto tako postojala su sujeverja i razni običaji koji su neposredno potpomagali širenju i prenošenju izvesnih bolesti. Ne poznavajući prirodne zakone, čovek je morao da pribegne verovanju u razne natprirodne sile koje utiču na njegovu sudbinu. Želeći da zaštiti svoj život i zdravlje od svih tih sila, gledao je kako je znao i umeo da pronađe sredstva za zaštitu svoga zdravlja. Primitivan čovek pokušavao je da otera te natprirodne sile. I tako se stvorio čitav sistem raznih bajanja, čini, mađija i pretnje bolestima da odmah napuste telo oboleloga. Sve se ovo naziva sujeverjem.

Ma koliko da je sve to besmisleno i uzaludno, ipak i u ovim sujeverjima ogleda se iskrena i duboka želja primitivnog čoveka da se spase od bolesti.

Literatura

1. D. J. Popović—Ž. Sečanski: Građa za istoriju naselja u Vojvodini od 1695. do 1769. g., 1936; — 2. Branislav Bukurov: Fizičkogeografske i antropogeografske prilike Vojvodine, 1953; — 3. Srećko Mileker: Istorija Banatske vojne granice 1764—1873. g. Pančevo, 1926; — 4. Dušan J. Popović: Problemi Vojvodine I. 1925; — 5. Dušan J. Popović: Srbi u Vojvodini, knjiga III. Novi Sad, 1963; — 6. Dušan J. Popović: Srbi u Banatu do kraja XVIII veka. Istorija naselja i stanovništva. Beograd, 1955; — 7. Drago Hloupek: Problem malarije u Banatu. Pančevo, 1944; — 8. Vasa Stajić: Velikokikindski dištrikt 1776—1876. Novi Sad, 1950; — 9. Vasa Savić: Tuberkuloza, 1926; — 10. Giuseppe Sanarelli: Tuberculosis ed evolutione sociale, Milano, Fratelli Treves, 1913; — 11. M. D. Grmek: Zdravstvene prilike i medicina slavenskih naroda u najranije doba njihove povjesti; — 12. Milorad Č. Dragić: Zablude, sujeverja i narodno zdravlje; — 13. Istorijski arhiv Zrenjanin, Torontal, br. 11, str. 2, stub 1; — 14. Istorijski arhiv Zrenjanin, Torontal, br. 26, str. 4, stub 2.

ETHNOPATHOLOGY AND SOCIAL MEDICINE IN SERBS ON THE TERRITORY OF VOJVODINA AT THE END OF THE XVIIIth AND DURING THE XIXth CENTURY

Jovan PAVLOVIĆ

Undevelopped health culture and ignorance of people, in addition to very bad life, working and nutrition conditions, favoured, to a great extent the spreading of tuberculosis and other contagious diseases.

People were superstitious, and there were many different folk customs which directly influenced the spreading and transmission of some diseases. Without any knowledge of the natural laws, people believed that different supernatural powers had the influence upon the human fate.

They tried to find some efficient protective means for their good health against those supernatural powers. A primitive human being had also tried to drive away those powers, and to threaten to diseases to leave immediately the body of a sick person, and a whole system of different kinds of sorceries and magic was

developped at that time. All these things are called superstition, and although they are senseless and useless, they reflect a sincere and strong desire of primitive people to be protected and saved from different diseases.

SANITETSKO OBEZBEĐENJE I ZBRINJAVANJE RANJENIKA NA TERITORIJI SREMA U TOKU NOB-a 1941—IX 1944. GODINE

Duška VESKOVIĆ

Problem sanitetskog zbrinjavanja i obezbeđenja ranjenika u partizanskom načinu ratovanja je veoma složen zbog nekonstantnosti slobodne teritorije, neophodne potrebe stalnog pokreta, teškoće u obezbeđenju izvora snabdevanja sanitetskim materijalom, stručnim kadrovima i odgovarajućim prostorom.

Organizacija sanitetske službe u Sremu imala je svoje specifičnosti zbog određenih uslova koji su postojali na ovoj teritoriji: zbog demografskog položaja Srema, važnih komunikacija sa utvrđenjima koja su se ovde nalazila, zbog gustine zaposednute teritorije i dr.

Godina 1941. u Sremu protekla je uglavnom u organizacionim i političkim pripremama za ustanak, s nekoliko manjih oružanih akcija protiv neprijatelja. Priliv novih snaga u Pokret na teritoriji Srema bio je postepen, ali organizovan i bez opadanja. Formiraju se mesne udarne grupe, desetine i odredi. Februara 1942. godine u Sremu dejstvuju četiri odreda sa 1.000 naoružanih boraca. Formiran je i Glavni štab partizanskih odreda za Srem, čiji je prvi komandant bio Sreta Popović, a komesar Stanko Paunović-Veljko. Iz dana u dan ustanak se sve više širio, broj boraca se svakim danom povećavao. Srem je postao centar ustanka u Vojvodini. Oko 80% stanovništva učestvovalo je u Pokretu, nanoseći gubitke neprijatelju na svakom koraku. Stvorena je i slobodna teritorija koja je pružala uslove za rad pokrajinskog rukovodstva.

Na sastanku OK KPJ za Srem i rukovodilaca iz istočne Bosne, uz saglasnost delegata Vrhovnog štaba NOV i POJ, odlučeno je da se glavnina sremskih snaga, tri bataljona, prebaci u istočnu Bosnu. U bosanskom mestu Brđanima, 11. aprila 1943. godine formirana je Prva, a zatim i Druga vojvođanska brigada koje su po naredbi Vrhovnog štaba operisale na teritoriji istočne Bosne. Dok je glavnina sremskih partizanskih snaga uspešno dejstvovala u Bosni, u Sremu se beleže brojne uspešne oružane akcije i diverzije koje su sve više slabile moć neprijatelja.

Za razvoj vojvođanskih operativnih jedinica i NOP Vojvodine u celini od posebnog je značaja sastanak vojvođanskog vojno-političkog rukovodstva s Vrhovnim štabom i drugom Titom juna 1943. godine. U leto i jesen 1943. godine formiraju se Treća, Četvrta i Peta vojvođanska brigada, a od Prve i Druge formira se XVI vojvođanska divizija.

Snage otpora su sve brojnije i januara 1944. godine u Bosutskim šumama formirana je VI udarna brigada. U vatri ofanzive koju je nepri-